

NEPILNAMEČIŲ BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS REGLAMENTAVIMO
BEI TAIKYMO PROBLEMAS

Laurynas Pakštaitis *

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 45 84
Elektroninis paštas btk@mruni.lt*

Pateikta 2007 m. birželio 11 d., parengta spausdinti 2007 m. rugpjūčio 22 d.

Santrauka. 2000 m. Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse įtvirtinti nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai. Taip pasistengta įteisinti svarbias šiuolaikinės jurisprudencijos bei tarptautinių teisės aktų nuostatas. Įstatymiškai įtvirtinant nepilnamečių atsakomybės ypatumus sudarytos svarbios prielaidos baudžiamajai atsakomybei atsižvelgiant į nusikaltusių asmenų amžių ir socialinę brandą. Įstatymu įtvirtinamas efektyvesnis, labiau subalansuotas baudžiamasis teisinis poveikis. Teorinės idėjos ne visuomet sklandžiai tarpsta praktikoje, todėl nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai taikomi nepakankamai efektyviai ir ne visada pasiekiami keliami tikslai. Yra ir teisės aktų, institucinės sąrangos trūkumų.

Straipsnio tikslas – apžvelgti nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų reguliavimą įstatymais, taikymo praktinius aspektus bei kai kuriuos kylančius sunkumus, pateikti siūlymų, kaip tobulinti baudžiamąjį įstatymą.

Pagrindinės sąvokos: nepilnamečiai, nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė.

IŽANGA

Dar neseniai su nepilnamečių baudžiamąja atsakomybe dažniausiai būdavo siejami asmens amžiaus klausimai, atleidimo nuo atsakomybės specialieji atvejai ir atskirų bausmių rūšių dydžių klausimai. Tačiau atsižvelgiant į užsienio šalių patirtį siekiant padaryti kuo geresnį teisinį poveikį, kad mažiau nepilnamečių asmenų patektų į kalėjimus, norą nesugadinti asmens, anksti taikant valstybės baudžiamąją prievartą, nepilnamečių atsakomybės klausimas 2000 m. baudžiamajame įstatyme išplėtotas labiau. Atsakomybės rūšies ir jos tam tikrų ypatumų klausimas iškilo rengiant naująjį Baudžiamąjį kodeksą. Atsižvelgiant į atliktus tyrimus, sukaupę patirtį prieita prie išvados, kad nepilnamečių atsakomybė turi pasižymėti tam tikrais ypatumais.

1. TEORINIO NEPILNAMEČIŲ
BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS
MODELIO ESMĖ IR TEISINĖ REIKŠMĖ

Įstatyme numatytus nepilnamečių atsakomybės ypatumus lėmė tarptautiniai įsipareigojimai¹. Šie dokumentai nustato minimalias elgesio su persekiojamais nepilnamečiais taisykles. Jose įtvirtintos principinės nuostatos: vaikai negali atsakyti visiškai, kol yra nepil-

¹ Svarbiausieji iš jų paminėtini: Vaiko teisių konvencija (JTO ratifikuota 1989, 1995 m. liepos 3 d. Nr.1-983), Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracija (1959 m.), Tarptautinis politinių ir pilietinių teisių paktas (1966). JTO standartinės minimalios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino taisyklės), 1985 m. lapkričio 29 d., JTO nepilnamečių, kuriems atimta laisvė, apsaugos taisyklės (Havano taisyklės), 1990 m. gruodžio 14 d., JTO nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės (Rijado gairės), 1990 m. gruodžio 14 d., Jungtinių Tautų Ekonominės ir socialinės tarybos rekomendacija „Nepilnamečių justicijos administravimas“, 1997 m. liepos 21 d., Europos konvencija „Dėl vaiko teisių įgyvendinimo“, 1996 m.; ET Ministrų Komiteto rekomendacija „Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą“, 1987 m. rugsėjo 17 d.

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės katedros lektorius.

namečiai, nes jie nėra pasiekę moralinės brandos, psichologinio pastovumo, neturi ypatybių, su kuriomis siejama baudžiamoji atsakomybė ir jai keliami tikslai; nepilnamečių patraukimo atsakomybės forma turi skirtis nuo pilnamečiams asmenims taikomos, jie turi būti išskirti iš bendrosios sistemos; neturi būti siekiama nubausti, būtina panaudoti visas alternatyvias priemones, net ir kriminalinės justicijos; vaikai turi būti atskirti nuo suaugusiųjų, neatsižvelgiant į tai, kokia jų procesinė padėtis, ar jie tik įtariami, ar jau nuteisti; reikia siekti, kad nepilnamečių pažeidėjų persekiojimui, veikoms tirti, vadovaujantis nacionaline jurisdikcija, būtų priimtas įstatymų, taisyklių, nuostatų rinkinys, poveikio priemonė turi būti proporcinga nusikaltimo aplinkybėms ir sunkumui bei atitikti nepilnamečio padėtį bei poreikius, visuomenės interesus; nepilnamečius uždaryti į laisvės atėmimo arba auklėjimo įstaigas reikėtų tik išimtiniais atvejais, minimaliam terminui (atvejai, kai nepilnamečis, padaręs labai sunkų nusikaltimą, susijusį su smurtu prieš kitą asmenį arba nuolatiniais sunkiais nusikaltimais, kai nėra kitos galimybės adekvačiai į tai reaguoti). Numatant teisingumo vykdymo nepilnamečiams sistemą svarbiausia turi būti nepilnamečių gerovė, ji turi veikti taip, kad kiekviena reakcija į nepilnamečių nusikaltėlių elgesį visuomet būtų proporcinga ir nusikaltėlių savybėms, ir nusikaltimų aplinkybėms [1, p. 17].

Į tai atsižvelgiant priimta Lietuvos Respublikos teisės aktų. Iš galiojančių svarbiausias yra Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas [2]². Šis įstatymas reguliuoja vaiko elgesio ir kontrolės bei jo atsakomybės pagrindines sąlygas. Jame įtvirtintas pamatinis siekis, kuriuo galima pagrįsti nepilnamečių atsakomybės ypatumų reikšmę: visur ir visada pirmiausia turi būti atsižvelgiama į teisėtus vaiko interesus (4 str. 1 d. 1 p.).

Priemonės, taikomos reaguojant į nepilnamečių nusikalstamumą, turi būti mokojo pobūdžio. Socialinė reakcija turi remtis specifiniais asmenybės poreikiais. Nepilnamečių bausmių sistemos tikslas – mokymas ir socialinė integracija vengiant nepilnamečių įkalinimo. Priemonės, taikomos nepilnamečiams, turi būti kuo labiau nukreiptos į nepilnamečių natūralią socialinę aplinką, skatinančios įtraukti bendruomenę, ypač vietinę

Baudžiamojo kodekso (BK) XI skyriuje „Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai“ pateiktas bendrasis šios atsakomybės rūšies reglamentavimo modelis (80–94 straipsniai). Nepilnamečių nusikalstamų veikų teisiniam vertinimui aktualios nuostatos numatytos ir kituose Baudžiamojo kodekso Bendrosios dalies straipsniuose. Baudžiamajame įstatyme nepilnamečiams numatyti atitinkami ypatumai: specifiniai bausmės tikslai, trumpesnis bausmių sąrašas ir bausmių skyrimo specifika, galimybė taikyti auklėjamojo poveikio priemo-

nes, laisvesnės atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės ir bausmės sąlygos, trumpesni teistumo terminai.

Nepilnamečių baudžiamajai atsakomybei keliami konkretūs tikslai: užtikrinti, kad atsakomybė atitiktų šių asmenų amžių ir socialinę brandą; riboti laisvės atėmimo bausmės ir didinti auklėjamojo poveikio priemonių taikymo šiems asmenims galimybes; padėti nepilnamečiui pakeisti gyvenimo būdą ir elgesį, derinant bausmę už padarytą nusikalstamą veiką su asmenybės ugdymu, auklėjimu, neteisėto elgesio priežasčių šalinimu; sulaukyti nepilnamečių, kad šis nedarytų naujų nusikalstamų veikų. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai siejami su amžiumi, socialine branda, laisvės atėmimo bausmės taikymo mažinimu. Didesnė reikšmė teikiama auklėjamojo poveikio priemonėms, bausmė derinama su asmenybės ugdymu, auklėjimu, neteisėto elgesio priežasčių šalinimu. Manau, kad įstatyme suformuluoti tikslai praktiški, todėl realūs ir pasiekiami, kol neperžengia baudžiamosios atsakomybės srities ribų. Tačiau suderinti baudimą ir asmenybės ugdymą itin sunku. Pagal keliamus tikslus naujajame BK teikiama reikšmė socialiniam poveikiui, jame atsispindi resocializacijos teorija.

Nepilnamečių atsakomybės ypatumai grindžiami socialiniais argumentais. Vadovaujantis šiais ypatumais įgyvendinamas humanizmo principas. Baudžiamosios teisės teoretikai, inicijavę nepilnamečių atsakomybės ypatumus, pažymi, kad nepilnamečių atsakomybei turi būti būdingas „išskirtinumas, siejamas su visapusišku amžiaus, fizinių ir psichinių ypatumų, dėl kurių paaugliams ne visuomet būtina taikyti pačias griežčiausias baudžiamojo poveikio priemones, įvertinimu“ [3, p. 33]. Numatant nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę siūloma atsižvelgti į socialinius prioritetus – teisingumo ir socialinio tikslingumo: beatodairiškai išaiškinti nusikalstamą veiką nėra taip svarbu. Svarbiau teigiamas poveikis dar bręstančiai jaunuolio asmenybei. Nepilnamečio nusikalstamos veikos išaiškinimas neturi būti savi tikslis (kaip dažnai nutinka rutiniškai taikant įstatymus) – juo turi būti siekiama aukštesnių įstatymų leidėjo iškeltų tikslų [4, p. 57]. Valstybės prioritetas turi būti vaikai ir jaunimas, nes jie yra visuomenės ateitis. Atitinkamai atsakomybė už jauno žmogaus padarytą nusikalstamą veiką turi būti siejama ne vien su bausme. Turi būti siekiama ir teigiamo poveikio jo asmenybei. Baudžiamoji atsakomybė siejama su valstybės prievarta. O prievarta, kad ir kokia ji būtų, turi neigiamos įtakos tam, į kurį yra nukreipta. Nebrandžios, besiformuojančios asmenybės atžvilgiu ji turi būti išskirtinė arba jos turi būti vengiama. Būtent asmenybės nebrandumas, auklėjimo trūkumai dažnai lemia delinkventinio elgesio formavimąsi [5].

Nepilnamečių atsakomybės ypatumai siejami ir su baudžiamaisiais teisiniais momentais. Ypač tai aktualu kalbant apie subjektyviuosius požymius. Tradiciškai baudžiamojoje teisėje suprantama kaltė (asmens, darančio nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą psichinis santykis su ta veika, iš jos kylančiais padariniais, objektyviomis veikos aplinkybėmis) yra savita, nulemta jų brandos. Pažymėtina, kad ir vaikų pakaltinamumas yra

² Paminėtini kiti teisės aktai: Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymas (2000 m. gegužės 25 d. Nr. VIII-1708), Vyriausybės nutarimai „Dėl Nepilnamečių justicijos programos“, „Dėl Nepilnamečių justicijos programos valdymo komiteto sudarymo“, Nepilnamečių justicijos programa, Nacionalinė programa prieš vaikų komercinį seksualinį išnaudojimą ir seksualinę prievartą.

savitas, kartais ribotas. Teoriškai netgi siūloma teismui kiekvienu konkrečiu atveju, svarstant 14–15 metų amžiaus asmens patraukimo baudžiamajon atsakomybėn klausimą, patikrinti, ar asmuo galėjo visiškai suvokti savo veiksmų esmę ir juos valdyti [6, p. 65].

Ypatumai, įtvirtinti BK, turi labai svarbią praktinę reikšmę formuojant baudžiamąją politiką, jais teismai vadovaujasi kasdienėje veikloje. Todėl nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė yra ne deklaracija, o kasdienė teismų veikla. Jie siekia, kad poveikis būtų kuo tinkamesnis. Teismai, o kartu ir nusikalte asmenys įpareigojami laikytis įstatymo nuostatų.

Pažymėtina, kad materialinė teisė yra tik viena problemos dalis. BK numato lengvatų sistemą, kuri įgyvendinama vertinant nusikalstamas veikas. Labai svarbi ir proceso eiga: kaip vyksta tyrimas, kokios institucijos jį atlieka, kokios procesinės prievartos priemonės taikomos, kaip pasireiškia žmogiškasis faktorius. Kalbant apie nepilnamečių atsakomybės ypatumus reikia nepamiršti, kad pats dalyvavimas vykdant teisingumą nepilnamečiui gali padaryti žalos. Policijai, ikiteisminio tyrimo institucijoms tenka svarbus vaidmuo sudarant prielaidas nepilnamečių atsakomybės ypatumams. Pasibaigus procesui įgyvendinama bausmė, todėl svarbus ir šis etapas – bausmės įgyvendinimas ir bausmės įgyvendinimo sistema bei jos veiklos specifika.

2. ATSKIRŲ ATSAKOMYBĖS NUOSTATŲ ANALIZĖ

Amžiaus ribos, jų įtaka baudžiamajai atsakomybei

Baudžiamosios kodekso 13 straipsnyje numatyta, kad už nusikalstamą veiką atsako asmenys, sulaukę 16 metų; už sunkiausių veikų padarymą (BK 13 str. 2 d.) – nuo 14 metų amžiaus. 2000 m. Baudžiamajame kodekse numatytos, tokios pat kaip ir senajame, 1961 m. BK amžiaus ribos, tačiau teoretikai dažnai diskutuoja, kokia nustatytų amžiaus ribų įtaka nepilnamečių pažeidėjų teisiniui poveikiui. Rengiant Baudžiamosios kodekso projektą buvo siūloma nustatyti kitokias amžiaus ribas: visišką baudžiamąją atsakomybę (baudžiamosios atsakomybės amžių) 18 metų, išimtiniais atvejais – 16 metų, o už pavojingiausių veikų padarymą – 14 metų. Projekto rengėjai savo poziciją grindė tuo, „kad perėjimas iš vaikystės ir tapimas suaugusiu jauniems žmonėms yra toks gyvenimo tarpsnis, kuriam būdinga vidinė ir išorinė įtampa, dažnai lemianti delinkventinį jų elgesį“ [3, p. 35]. Baudžiamosios atsakomybės amžiaus ribos siejimą su pilnametystės amžiumi palaiko ir kiti autoriai [8, p. 8]. Manau, kad kelti baudžiamosios atsakomybės viršutinę amžiaus ribą gali būti nenaudinga. Jei už nusikalstamą veiką asmuo gali atsakyti tik būdamas pilnametis, o jaunesnis amžius laikomas išimtimi, kyla klausimas, kaip tinkamai įvertinti – ne baudžiamosios teisės priemonėmis – vis dažnėjančias ir sunkėjančias vaikų, paauglių (13–17 metų amžiaus) padarytas veikas? Teisėsaugos darbuotojai nurodo, jog kartais neįmanoma padaryti jokio poveikio vagiliaujančiam, asocialioje šeimoje gyvenančiam, vengiančiam mokyklos 13–14 metų

amžiaus vaikui netaikant apčiuopiamų teisinių priemonių. Vienintelė įmanoma išeitis – sulaukti jo pilnametystės ir pritaikyti baudžiamosios įstatymo numatytas priemones. Jei, pavyzdžiui, tyčinį nužudymą padaro trylikametis, galima tik retoriškai klausyti: kaip įvertinti jo veiką? Kaip matyti iš Europos šalių praktikos, amžiaus riba nėra esminis nepilnamečių atsakomybės švelninimo momentas (pavyzdžiui, Jungtinėje Karalystėje baudžiamosios atsakomybės amžiaus riba yra tik 10 metų) [9].

Teisėsaugai sunkumų dažnai kyla, kai veikas padaro asmenys, nesulaukę įstatyme numatyto amžiaus. Nepilnamečiui, kuris veikos padarymo metu nebuvo sulaukęs baudžiamosios įstatymo numatyto amžiaus, BK 13 str. 3 dalyje numatyta įstatymų nustatyta tvarka taikyti auklėjamojo poveikio ar kitas priemones. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme numatytos tokios priemonės: 49 str. 3 dalyje teigiama, kad „Vaikui už nuolatinius ir piktybinius teisėtvarkos pažeidimus, taip pat už pavojingos (nusikalstamos) veikos padarymą, jeigu dėl amžiaus, sveikatos būklės ar kitų aplinkybių negalima taikyti administracinės ar baudžiamosios atsakomybės, gali būti taikomos auklėjamojo poveikio (drausminimo) priemonės: 1) išpėjimas; 2) įpareigojimas vieša ar kitokia forma atsiprašyti nukentėjusįjį; 3) atidavimas tėvų ar kitų asmenų priežiūrai pagal laidavimą; 4) namų priežiūra; 5) atidavimas į specialią auklėjimo ir drausmės įstaigą; 6) kitos įstatymų numatytos priemonės (atsižvelgiant į vaiko amžių, jo padaryto pažeidimo pobūdį, kitas aplinkybes)“.

Nors yra baudžiamosios įstatymo norma bei Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, susiduriama su procesiniais trūkumais. Baudžiamosios proceso kodekso XV skyriaus „Ikiteisminio tyrimo nutraukimas“ 212 str. 1 punkte numatyta, kad ikiteisminis tyrimas nutraukiamas, kai paaiškėja, jog yra kodekso 3 str. numatytų aplinkybių – asmeniui, kuris nusikalstamos veikos padarymo metu dar nebuvo tokio amžiaus, nuo kurio jis atsako pagal baudžiamosios įstatymus. Baudžiamosios proceso kodekso 214 str. nustato ikiteisminio tyrimo nutraukimo tvarką, o 216 str. – nutarimo nutraukti ikiteisminį tyrimą turinį. Tačiau šiose normose nieko nekalbama apie itin reikšmingas teisinio vertinimo aplinkybes: kaltininką, kuris nebuvo sulaukęs įstatymo numatyto amžiaus, jam taikytinas auklėjamosios priemonės. Atrodytų, tokias priemones turėtų taikyti teismas, tačiau iš įstatymo tai neišaiškėja. Ikiteisminį tyrimą nutraukia prokuroras, byla teismo nepasiekia. Prokuroras neįpareigojamas taikyti jokių priemonių, jo priimtas nutarimas nutraukti ikiteisminį tyrimą neturi būti tvirtinamas teismo (BPK 214 str. 2 d.). Baudžiamosios proceso įstatyme nėra sureguliuota, kaip auklėjamojo poveikio priemonės turi būti taikomos ir koks atsakingas subjektas jas turi pritaikyti. Todėl Baudžiamosios proceso kodekse nenumatyti prokuroro veiksmai galimi tiek, kiek jie nevaržo asmens interesų ir teisių; jei veiksmai apriboja asmens laisves ir teises be pagrindo, jie neteisėti. Nenumatyta, kokie subjektai tokias priemones taiko, prižiūri, kaip jos įgyvendinamos [10, p. 24]. Būtina nustatyti, kas – prokuroras ar teismas – turėtų tokias priemones pritaikyti. Jei tai būtų prokuroro kompetencija,

tikslinga papildyti Baudžiamojo proceso kodekso 214 str. 1 dalį ir 216 str. 3 dalį. Baudžiamojo proceso kodeksą reikia suderinti su Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 49 str. 5 dalimi, nes nėra aiškaus ryšio tarp prokuroro nutarimo nutraukti ikiteisminį tyrimą ir teismo kompetencijos perduoti specialiosioms auklėjimo ir drausmės įstaigoms. Atsižvelgiant į įstatymo 49 str. 5 dalį belieka diskutuoti, kas yra „įgaliotos institucijos“, teikiančios teismui nepilnametį siųsti į specialiąsias įstaigas.

Praktiškai taikant nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumus svarbi tarpinė amžiaus riba. Kaip numatyta Baudžiamojo kodekso 81 str. 2 dalyje, nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės nuostatos taikomos asmenims, nusikalstamas veikas padariusiems iki 18 metų amžiaus, o kai kuriais atvejais teismo nuožiūra – iki 21 metų amžiaus. Įstatymų leidėjo įtvirtinta sąlyginė tarpinė grandis tarp „formaliai“ pilnamečio ir pilnamečio „iš esmės“. Įstatyme įtvirtintos kategorijos nevienareikšmiškos: pilnametystė (18 metų) – formali amžiaus riba, o 21 metų riba – socialinio brandumo amžiaus riba. Ją konkrečiu atveju turi nustatyti teismas. Teoretikai siūlė parengti rekomendacijas, kokiais atvejais teismas galėtų taikyti šią įstatymo nuostatą [11, p. 155–156]. Praktikoje susiduriama su neaiškumais: R. Ž. buvo nuteistas už tai, kad jis kartu su keturiais asmenimis, veikdami kaip bendrininkai, pro langą įsibrovė į nukentėjusiosios E. L. gyvenamąjį namą, pavartodami fizinį smurtą nesunkiai sutrikdė jai sveikatą ir pagrobė 24 010 litų vertės turto. R. Ž. už jo padarytas veikas paskirta galutinė penkerių metų laisvės atėmimo subendrinta bausmė (180 str. 2 d., 159 str., 187 str. 3 d.). Nuteistojo gynėjas teigė, kad teismas nepagrįstai netaikė BK 81 str. 2 dalies ir 91 str. 2 dalies 2 punkto nuostatų, nors R. Ž. ir buvo sulaukęs įstatymų numatyto amžiaus, jo elgesys atitiko socialiai nebrandaus nepilnamečio elgesį. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė, jog iš 81 str. 2 dalies matyti, „kad įstatymų leidėjas klausimo apie asmens, padariusio nusikalstamą veiką, socialinę brandą išsprendimą pirmiausia susieja su paties teismo teise tai nustatyti atsižvelgiant į padarytos nusikalstamos veikos pobūdį, motyvus bei kitas bylos aplinkybes ir tik prireikus – į specialisto paaiškinimus ar išvadą“ [12]. Reikia sutikti su tokia motyvacija: BK 81 str. 2 dalies taikymas turi likti teismo nuožiūros dalykas. Ši nuožiūra teisingai įgyvendinama, kai sprendžia kompetentingas nepilnamečių byloje teismas.

Recidyvo problema

Pagal BK 27 str. 4 dalį teismas sprenddamas, ar asmenį pripažinti pavojingu recidyvistu, neatsižvelgia į teistumą už nusikaltimus, kuriuos asmuo padarė būdamas jaunesnis negu aštuoniolikos metų. Įstatymų leidėjas suteikia lengvatą – nuostata pažangi ir tikslinga. Praktikoje kyla neaiškumų, ar nepilnametis procese gali būti įvardijamas kaip „recidyvistas“: pagal BK 27 str. 1 dalį „Nusikaltimų recidyvas yra tada, kai asmuo, jau teistas už tyčinio nusikaltimo padarymą, jeigu teistumas už jį neišnykęs ar nepanaikintas įstatymų nustatyta tvarka, vėl padaro vieną ar daugiau tyčinių nusikaltimų. Toks

asmuo yra recidyvistas“. Bendroji nuostata taikoma ir nepilnamečiui, taigi gali būti sudaromos prielaidos didesnei atsakomybei, o tai gali turėti įtakos skiriamam bausmę.

Nepilnametystės pripažinimo lengvinančia aplinkybe problema (BK 59 str. 2 d.)

Pvz., „kaltinamojo V. K. lengvinančia aplinkybe pripažintina jo nepilnametystė: aptariamoms veikoms metu (129 str. 1 d.) kaltinamasis V. K. turėjo tik 16 metų“ [13]. Panašiai vertinama ir kitose baudžiamosiose bylose. Tačiau prokurorai ir teisėjai nepilnametystę kaip lengvinančią atsakomybę aplinkybę vertina skirtingai. Vieni linkę netaikyti tokios aplinkybės, nes nepilnametystė jau yra specifinės nepilnamečių atsakomybės ypatumų taikymo pagrindas, kiti nepilnametystę vertina kaip lengvinančią aplinkybę. Vertinant teoriškai, asmens atsakomybę palengvinti galima įvairiai, tačiau taikant nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumus nelogiška pripažinti nepilnametystę lengvinančia aplinkybe.

Auklėjamojo poveikio priemonių, tikslų taikymo bei efektyvumo problemos

Pagal baudžiamąjį įstatymą nepilnamečiui, padariusiam baudžiamąjį nusižengimą, skiriamos auklėjamojo poveikio priemonės. Nusikaltimą padariusiam ir nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės atleistam nepilnamečiui tokios priemonės taip pat gali būti skiriamos. Baudžiamojo kodekso 82 str. nurodomos tokios priemonės: 1) išpėjimas; 2) turtinės žalos atlyginimas arba jos pašalinimas; 3) nemokami auklėjamojo pobūdžio darbai; 4) atidavimas tėvams ar kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, ugdyti ir prižiūrėti; 5) elgesio apribojimas; 6) atidavimas į specialią auklėjimo įstaigą. Teismas nepilnamečiui gali paskirti ne daugiau kaip tris tarpusavyje suderintas auklėjamojo poveikio priemones (82 str. 2 d.). Jeigu padaryti du ar daugiau baudžiamųjų nusižengimų, teismas nepilnamečiui gali skirti bausmę. Skirdamas bausmę teismas privalo motyvuoti savo sprendimą (82 str. 3 d.). Rengiant baudžiamojo kodekso projektą buvo sumanyta poveikio priemonių sistema, „kurios tikslas ne tiktausti nusikaltusius nepilnamečius, bet ir juos auklėti, ugdyti atsakingumą už savo poelgius ir padėti integruotis konkrečioje socialinėje aplinkoje gyventi ir dirbti“ [3, p. 40]. Šioms priemonėms būdingi ir nubaudimo elementai, tačiau jomis siekiama tokių tikslų: „1) pataisyti nepilnametį ir jį ugdyti; 2) keisti jo gyvenimo būdą ir padėti integruotis į visuomenę; 3) sulaikyti nuo neteisėtų veikų padarymo“ [3, p. 40]. Projekto autorių sumanymu auklėjamojo poveikio priemonės galėjo turėti keleriopą teisinę reikšmę: būti sudedamąja bausmės dalimi, kai skiriamos kartu su bausme, nesusijusia su laisvės atėmimu; būti bausmės alternatyva, kai nepilnametis padaro baudžiamąjį nusižengimą ar nesunkų nusikaltimą; būti pataisymo ir ugdymo priemone, kai nepilnametis atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės [3, p. 45]. Be to, „šios priemonės skirtos ateičiai, nes jomis siekiama specialių tikslų (pataisyti nepilnametį ir jį ugdyti (...),

bet jas taikant kartu atsižvelgiama ir į nepilnamečio praeitį – padarytą neteisėtą veiką ir ją sąlygojusias aplinkybes“ [3, p. 45]. Kaip teigiamas šių priemonių aspektas pažymima ir tai, kad jos padeda vengti bausmės „stigmatizuojančio“ poveikio, jomis įgyvendinama „asmenybės korekcija ir tolimesnė integracija į pozityvią mikrosocialinę aplinką, šių priemonių visuma sudaro teisinį pagrindą sudėtingam nepilnamečių resocializacijos procesui“ [14, p. 71]. Įsigaliojus kodeksui priemonės pradėtos taikyti, tačiau taikant kilo neaiškumų. Kaip priemonių trūkumas nurodoma tai, kad jas paskyrus poveikis asmeniui dažnai neapčiuopiamas: sunku nustatyti, ar jos nebuvo tik formalus dalykas, nes net ir konkretri priežiūros institucija to nustatyti nepajėgi. Manau, priemonių reikšmės negalima absoliutinti, jų sulyginti su bausme ir mėginti taikyti griežtus efektyvumo kriterijus. Jų poveikis glūdi „teisinime įpareigojime“.

Problemiška skirti priemones, kai asmuo padaro kelias skirtingų kategorijų veikas. Jei asmuo padaro baudžiamąjį nusižengimą ir nusikaltimą (ar keletą nusikaltimų), skiriant galutinę bausmę bausmės ir baudžiamąjo poveikio priemonės negali būti subendrinamos ir vykdomos atskirai. Kai nepilnametis padaro ir baudžiamuosius nusižengimus, ir nusikaltimus, priemonių skyrimas „atskirais atvejais gali sukelti sunkesnių teisinių padarinių nei pilnamečiui asmeniui ir sunkesnių padarinių nei tuo atveju, jeigu už baudžiamųjų nusižengimų padarymą nepilnamečiui būtų paskirtos BK straipsnio sankcijoje numatytos bausmės. Pavyzdžiui, tuo atveju, kai asmuo teisiamas už baudžiamųjų nusižengimų ir nesunkių nusikaltimų padarymą, už nesunkius nusikaltimus paskirtos bausmės, vadovaujantis BK 63 straipsnio 5 dalies 2 punktu, apimant subendrinamos su bausmėmis, paskirtomis už baudžiamųjų nusižengimų padarymą, ir už baudžiamuosius nusižengimus paskirtos bausmės atskirai nevykdomos. Tuo tarpu nepilnamečiui už baudžiamųjų nusižengimų padarymą paskirtos auklėjamojo poveikio priemonės turėtų būti vykdomos atskirai (...) tais atvejais, kai už baudžiamųjų nusižengimų ir nusikaltimų padarymą paskirtos bausmės turi būti subendrinamos apimant (BK 63 str. 5 d.), nepilnamečiams už baudžiamųjų nusižengimų padarymą gali būti skiriama tik viena auklėjamojo poveikio priemonė – įspėjimas, nes ši priemonė įvykdoma iš karto po nuosprendžio paskelbimo“ [15]. Aukščiausiojo Teismo nuomone, BK 82 str. 1 dalis nėra tinkamai suderinta su kitomis normomis.

Bausmės nepilnamečiams klausimai

Įstatymas riboja bausmių rūšis, taikomas nepilnamečiams (BK 90 str.: viešieji darbai, bauda, laisvės apribojimas, areštas, terminuotas laisvės atėmimas). Be bendrų aktualių skiriant bausmę aplinkybių, teismas įpareigojamas atsižvelgti į nepilnamečio gyvenimo ir auklėjimo sąlygas, jo sveikatos būklę ir socialinę brandą, anksčiau taikytas poveikio priemones ir jų veiksmingumą, nepilnamečio elgesį padarius nusikalstamą veiką (BK 91 str. 2 d.). Minėta, kad nepilnamečiui gali būti taikoma recidyvo sąvoka. Baudžiamąjo kodekso 56 str. 1 dalyje numatyta, kad „recidyvistui už tyčinio nusikal-

timo padarymą teismas paprastai skiria laisvės atėmimo bausmę“. Šios nuostatos turi būti vertinamos su laisvės atėmimo nepilnamečiui išimtinumą deklaruojančiomis nuostatomis (BK 91 str. 3 d.): „terminuotą laisvės atėmimą nepilnamečiui teismas gali skirti, jeigu yra pagrindas manyti, kad kitos rūšies bausmių nepilnamečio nusikaltimams polinkiams pakeisti nepakanka, arba jeigu nepilnametis padarė sunkų ar labai sunkų nusikaltimą. Kai skiriama laisvės atėmimo bausmė nepilnamečiui, jos minimumą sudaro pusė minimalios bausmės, numatytos šio kodekso straipsnio, pagal kurį teisiamas nepilnametis, sankcijoje“. Įstatyme teisingai įtvirtintas laisvės atėmimo išimtinumas, tačiau praktikoje nemaža atvejų, kai nepilnamečiai padaro itin sunkias nusikalstamas veikas arba nusikalsta pakartotinai ir nelieka kito kelio kaip tik skirti laisvės atėmimą. Teoretikų nuomonės kartais prieštaringos – nors pripažįstama, kad už pakartotinius turtinius nusikaltimus vargu ar pakaks baudos ar arešto pataisyti nepilnametį, tačiau drauge atmetama ir laisvės atėmimo, kaip paskutinės priemonės, galimybė, nes neva tokia bausmė būtų per sunki [14, p. 71]. Nors ir reikia stengtis vengti per griežtų bausmių nepilnamečiui, tačiau kai kuriais atvejais ir laisvės atėmimas yra neišvengiamas. Vis dėlto Baudžiamąjo kodekso 56 str. būtų tikslinga papildyti išimtimi dėl nepilnamečio.

Bausmės vykdymo atidėjimo taikymas

Praktiškai taikant nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę svarbu bausmės vykdymo atidėjimas (BK 92 str.). Apibendrinus baudžiamąsias bylas galima daryti išvadą, kad šis procesas taikomas dažnai ir pagrįstai. Bylose, susijusiose su gyvybės atėmimu, teismai jo netaiko motyvuotai. Remiantis Aukščiausiojo Teismo pozicija „teismas neturėtų skirti laisvės atėmimo ar pataisos darbų bausmės ir atidėti jos vykdymą, jeigu, atsižvelgus į bylos aplinkybes ir kaltininko asmenybę, galima paskirti sankcijoje numatytą kitą švelnesnę bausmę“ [16, p. 272]. Tačiau, kaip rodo praktika, kartais daroma priešingai – skiriama laisvės atėmimo bausmė ir atidedamas jos vykdymas, manant, kad toks poveikis tinkamiausias.

Vertinant jauno pažeidėjo elgesį perspektyvu turėtų būti atleisti nepilnametį nuo baudžiamosios atsakomybės (BK 93 str.). Nors įstatyme norint atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės keliami dideli reikalavimai ir numatytos ypatingos sąlygos, tačiau teismas turi apsvarstyti galimybę jį taikyti nepilnamečiams [17].

Būtų tikslinga toliau plėtoti nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę, todėl vertėtų priimti vaikų ir jaunimo kriminalinės justicijos įstatymą, kuris užpildytų esamas spragas, įteisintų nepilnamečių kriminalinę justiciją. Ji skirtųsi nuo suaugusiųjų kriminalinės justicijos (sistema, procesu, priemonėmis, institucijomis, kt.). Manau, kad tokios sistemos esmė būtų ne nubausti, bet specialus prielaidos poveikis nusikaltusiam asmeniui, sudarytos prielaidos nusikaltusį paauglį grąžinti į visuomenę. Tai sukurtų prielaidas darniai materialinių bei procesinių normų sistemai, nustatytų aiškų santykį su bendruoju baudžiamuoju procesu, administracine teise. Čia būtų galima numatyti ir socialinius asmenybės

korekcijos būdus. Baudžiamajame procese prokuroras turėtų galimybę nusikalstamos veikos tyrimą nukreipti į kitas socialines institucijas (nepilnamečių reikalų komisijas, Jaunimo problemų sprendimo tarybą, kitur). Baudžiamajame kodekse būtų tikslinga plėsti atleidimo nuo atsakomybės pagrindus.

Būtina taikyti baudžiamojo persekiojimo išvengimo (vadinamąjį „diversijos“) metodą. Įdomu tai, kad taikant alternatyvius modelius užsienio šalyse pasiekiamą gerų rezultatų, nors tai kartais ir prieštarauja konkrečios bylos duomenims [1, p.100].

IŠVADOS

Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai – baudžiamajame įstatyme numatyta teisinių priemonių visuma, sudaranti prielaidas įvertinti vaikų padarytas nusikalstamas veikas. Tokios atsakomybės nuostatos numatytos tarptautiniuose teisės aktuose, taip pat nacionalinėje jurisprudencijoje. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas įtvirtina vaiko teisių prioritetą bei poveikio priemones pilnametystės nesulaukusiems asmenims. Praktikoje nepilnamečių atsakomybės nuostatos taikomos, tačiau pasitaiko sunkumų.

Baudžiamojo įstatymo, Baudžiamojo proceso įstatymo, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo nuostatos nėra visiškai suderintos. Yra tam tikrų prieštaravimų, ir juos įstatymų leidėjas turėtų panaikinti. Tikslinga papildyti Baudžiamojo proceso kodekso 214 str. 1 dalį ir 216 str. 3 dalį numatant, kad prokuroras nutarime nutraukti ikiteisminį tyrimą numatytų auklėjamojo poveikio priemonių nepilnamečiui taikymą įstatymų nustatyta tvarka. Baudžiamojo proceso kodeksą reikia suderinti su Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymu nustatant prokuroro ir teismo kompetenciją perduoti specialiosioms auklėjimo ir drausmės įstaigoms.

Įstatyme numatytas tarpinis amžius (18–21 metai) ir galimybė taikyti nepilnamečio atsakomybės ypatumus susiję su teismo kompetencija.

Pagal galiojantį įstatymą nepilnametis, pakartotinai teisiamas už tyčinę nusikalstamą veiką, jeigu teistumas nėra išnykęs, laikomas recidyvistu. Tokia nuostata iš dalies prieštarauja nepilnamečio atsakomybės lengvatų ir bausmės skyrimo pagrindams, todėl Baudžiamojo kodekso 56 str. būtų tikslinga papildyti išimtimi dėl nepilnamečio.

Nepilnametystė kai kuriose baudžiamosiose bylose laikoma lengvinančia aplinkybe. Tuo pačiu pagrindu lengvinti atsakomybę nėra pagrindo, todėl tokios lengvinančios aplinkybės teismas neturėtų vertinti.

Baudžiamojo poveikio priemonės skiriamos teismo nuožiūra. Jei nepilnametis teisiamas už kelias veikas – ir nusikaltimus, ir nusižengimus, už nusižengimo padarymą, galima skirti tik įspėjimą. Procesiniai atsakomybės įgyvendinimo klausimai turi būti reglamentuoti taip, kad nebūtų neigiamas poveikio nepilnamečiui. Nepilnamečių atsakomybė tobulintina plečiant atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės galimybes, numatant specialų nepilnamečių justicijos įstatymą, alternatyvas kriminalinei justicijai.

LITERATŪRA

1. **Vaikų** ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis. Vokietija, Austrija, Olandija, Lenkija, Estija, Rusija. – Vilnius, 2001.
2. **Lietuvos Respublikos** vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas // Valstybės žinios. 1996. Nr. 33-807.
3. **Drakšienė A.** Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekte // Teisė. 1998. Nr. 32.
4. **Vileikienė E., Gečėnienė S.** Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui. – Vilnius, 1999.
5. **Nepilnamečių** justicija Lietuvoje. Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, Teisės institutas, 1998.
6. **Drakšienė A.** Pakaltinamumas kaip nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės prielaida // Teisė. 2006. T. 58.
7. **Drakšienė A.** Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso projekte // Teisė. 1998. Nr. 32.
8. **Michailovič I.** Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Daktaro disertacijos santrauka. – Vilnius, 2001.
9. **Children and Young Persons Act 1933 (23 AND 24 Geo. 5C. 12).** Criminal Law Statutes 2004/05. 7th Edition. – London: Sweet & Maxwell, 2004.
10. **Sovietinėje** sistemoje veikė „nepilnamečių reikalų komisijos“, taikiusios priverčiamąsias poveikio priemones. **Čepas A., Pavilionis V.** Ankstyvoji nepilnamečių nusikalstamumo prevencija. – Vilnius, 1973. Lietuvos TSR baudžiamojo kodekso komentaras. – Vilnius, 1989.
11. **Sakalauskas G.** Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų, numatytų naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse, įgyvendinimo problemos // Teisė. 2001. T. 41.
12. **Lietuvos Aukščiausiojo Teismo** teisėjų kolegijos 2004 m. kovo 30 d. nutartis byloje Nr. 2K-200/2004.
13. **Vilniaus** apygardos teismo baudžiamoji byla Nr. 1-56/2006.
14. **Drakšienė A.** Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse // Teisė. 2003. Nr. 48.
15. **Lietuvos Aukščiausiojo Teismo** 2004 m. rugsėjo 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-415/2004.
16. **Lietuvos Aukščiausiojo Teismo** 2000 m. birželio 16 d. nutarimas Nr. 25 „Dėl teismų praktikos atidedant paskirtų bausmių vykdymą“ // Teismų praktika. 2000. Nr. 13.
17. **Lietuvos Aukščiausiojo Teismo** 2001 m. birželio 15 d. nutarimas Nr. 30 „Dėl teismų praktikos atleidžiant nepilnamečius nuo baudžiamosios atsakomybės“ // Teismų praktika. 2001. Nr. 15.

PROBLEMS OF REGULATION AND IMPLEMENTATION OF CRIMINAL RESPONSIBILITY OF JUVENILES

Laurynas Pakštaitis *

Mykolas Romeris University

S u m m a r y

The article presents analysis of the criminal responsibility of juveniles according to the Criminal Law of Lithuania.

* Lecturer of the Criminal Law Department of Law Faculty of Mykolas Romeris University.

The Criminal Code of 2000 foresees special provisions regarding criminal responsibility for juvenile offenders. These provisions present new direction of doctrine of Criminal Law. The provisions are based on theoretical analysis and in some extent were the result of implementation of international legal acts. While some of the provisions are totally new, others are known to the theory of Criminal Law.

As these provisions present a new model of criminal responsibility within the system of Criminal Code various problems related to implementation of legal regulations seem to occur. The author points out various problems and analyzes the genesis of them and tries to present scientifically based explanation.

The limit of age of criminal responsibility is the first topic discussed in the theory of Criminal Law. The Criminal Code of Lithuania establishes two general limits of age of the suspect: 16 years of age (general rule) and 14 years of age (grave crimes). The problematic aspect is related to underage young suspects who commit serious crimes before reaching 14 years of age. While such occasions are not very common, current legal regulations contradict in definitions of how the un-

derage suspects should be treated. The special Law on the Protection of Interests of Child lists measures of nurture and educational nature. However no other legal act clearly specifies the procedure of how these measures are to be implemented and what bodies should implement them.

While the law foresees various privileges for the juvenile offenders it makes no contradiction within existing regulations to establish underage subjects as a recidivist. However the term recidivist regularly polarizes the court to the punishment related only to imprisonment. As a result the preferences of juvenile responsibility are about liquidated. The author presents various suggestions on how to explain the will of the lawmaker as well as how to improve the existing regulations.

The author also discusses measures of nurture and educational nature, presents analysis of criminal cases and actual convictions. A scientific approach is used to uncover problems related to punishments, implementation of them.

Keywords: juveniles, criminal responsibility of juveniles.